

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Gordana ČUPKOVIĆ (Zadar – Sveučilište)

ZAPIS POPA MARTINCA KAO SPOMENIK KNJIŽEVNOGA DJELOVANJA

UDK 821.163.42'0::003.349.12"14"

Zapis popa Martinca smješta se u književni kontekst pa se s obzirom na tekstnu strukturu uspoređuje s *Bašćanskom pločom*, s obzirom na poetska sredstva i citatnost s biblijskom knjigom o Juditi iz brevijara na koji upućuje (*Drugi novljanski*), a s obzirom na sadržaj i s ostalim onodobnim djelima turske tematike, sve kako bi se naglasila 'spomenička' funkcija *Zapisa* koju otkrivamo iščitavanjem umjetničkoga vremena i prostora. Analizom simbolike i metaforike *Zapis* se potvrđuje kao autorski tekst o tekstu kojim se veliča književno djelovanje kao utočište i »bran« pred zastrašujućim povijesnim prilikama.

1

Zapis popa Martinca iznimno je djelo koje se s jedne strane oslanja na srednjovjekovlje (crkvenoslavenski izraz, način organizacije teksta i tematika), a s druge strane nalazimo u njemu elemente govornoga jezika i tematiku kojom su se bavili pjesnici u razdoblju humanizma i renesanse, a koja je mjestimično zastupljena i u glagoljičnim tekstovima pred kraj srednjega vijeka. Riječ je o tadanjoj elegijskoj povijesnoj tematici: bojevi s Turcima i stradanja naroda pod turskom vlasti. Taj lirsko-epski kolofon *Drugoga novljanskog brevijara* objedinjuje u sebi uporabnu pragmatičnost (ubikacija knjige sa zahvalom) i estetičnost (slika svijeta i određenog svjetonazora), koja u cjelini teksta prevladava nad uporabnosti, čime se izdiže na rang zasebnoga književnog djela koje ima i oznake modernosti koje ne bismo mogli svrstati ni u brevijarsku ubikaciju ni u povijesno izvješće.¹

¹ Fototipsko izdanje *Drugoga novljanskog brevijara* priredile su Anica Nazor i Marija Pantelić (1977). Taj zbornik ima 500 pergamentnih folija, a sadržajem je »potpuni brevijar Rimске kurije koji se odlikuje duljim lekcijama i iscrpnom deskripcijom slavljenja oficija, rubrikama« (*Drugi novljanski* 1977, str. 20). Proučavani *Zapis* prvi je i najopširniji od triju Martinčevih zapisa u tome brevijarskom zborniku, koji između ostaloga svjedoče o vremenu zapisivanja pojedinih dijelova zbornika: 1493, 1494. i 1495. Literarnost *Zapisa* istaknuli su Hercigonja (1971) analizom stilskih sredstava i Bratulić (1970) naglašivanjem liričnosti: »[...] odličan primjer naše najstarije poezije, koja se nadahnula na biblijskim tekstovima i jeziku:

Tekst *Zapisa* čine dvije glavne cjeline i završetak kao posebna, treća, cjelina. U objema se glavnim cjelinama govori o okolnostima nastanka knjige (brevijara), koja je tako glavna tema i vanjski povezni element (meta)teksta. U prvoj se cjelini nižu motivi koji se tiču okolnosti iz zapisivačeva neposrednoga životnog okružja, koje su pridonijele tome da knjiga bude napisana, dok se u drugoj cjelini nižu motivi koji predočuju okolnosti iz susjedstva toga okružja, koje su ometale pisarovu-autorovu koncentraciju pri pisanju knjige. Kako se kao zapis o knjizi Martinčev tekst citatima, stilskim sredstvima i tematikom oslanja na knjišku tradiciju, ali i na samu knjigu na koju upućuje, možemo ga odrediti i kao tekst o tekstu pisan u stilu teksta o kojemu govori.

* * *

2

Prva je cjelina pisana kao opširni zapis uz knjigu i o knjizi (knjigama). U prvome dijelu cjeline, koji je svojevrsni *intitualatio*, autor se (knjige i zapisa uz knjigu) predstavlja (i uspostavlja) u prvome licu (»mnogo grěš'ni martinacъ popъ plemenemъ lapčaninъ«).² U tome dijelu doznajemo i o mjestu (»side v moei hiži v grobnici«, »u Grobniku«) i vremenu nastanka knjige i zapisa (*datatio* koji čini niz formulaičnih sintagmi s imenima poglavara i vladara: »V_b vr(ě)me s(ve)t(a)go o(tb)ca v' b(o)ž(ě) p(a)pe aleksan'dra šestago. i v(b) vr(ě)me [...] I pr(o)č(a)ě: ~ «). U drugome dijelu autor navodi kome je knjiga namijenjena (svojevrsni *inscriptio*): »cr(b)k(b)vi b(la)ž(e)nie m(a)rie d(ě)vi i kloštru ee pod' novimъ vinodoli«, te nabraja i pozdravlja stanovnike toga samostana (*salutatio*): »Ih'že mazda is(u)h(rbšt)b budi i d(ě)va m(a)riě«. U

emocije još nisu potražile stih, one su se raspjevale u širokom govornom zamahu kakav je i u Bibliji« (1970, str. 465). Bogišić (1993, str. 412) predstavlja *Zapis* kao zaokruženo prozno djelo koje »iz širokog plana okvirne obavijesti i povijesne priče« završava »sažetim nabojem suosjećanja iskazanog«. Bogišić u *Zapisu* kao priči izdvaja tri tematska kompleksa: »Prvi je dio historijski okvir, u njemu autor određuje i uokviruje vrijeme u kojem djeluje, drugi je onaj u kojem govori o sebi i o svom radu, a treći je onaj u kojemu ilustrirajući posebne uvjete i okolnosti u kojima radi, govori o turskom prodoru i posebno o krbavskoj katastrofi.« (1993, str. 409)

² Citiramo prema *Drugi novljanski* 1977: 267–267^v. Transliterirano je po načelu da za jedan glagoljični grafem stoji jedan latinični: znak »'« stoji za poluglas obilježen kvačicom, a »b« je za štapičasti poluglas; »ě« je za *jat* i, u položaju na početku riječi i iza vokala, za glasovnu skupinu [ja]; »û« se čita [ju], a »č« se čita [č] u primjerima tipa *budući* dok se u primjerima tipa *oče* čita vjerojatnije [šć] nego [št]. Interpunkcijski znakovi i velika slova ostavljeni su kao u izvorniku. U drugim zagradama navodi se ono što je u izvorniku izostavljeno kraćenjem, a u uglatim zagradama ono što je rekonstruirano jer je u izvorniku nečitko ili nečitljivo, kao i ono što je ispušteno bez oznake za kraćenje.

trećem dijelu navodi i pozdravlja one koji su mu bili od pomoći pri pisanju (redovnici sa stanovnicima Novoga Vinodolskog).

U četvrtome, zaključnom dijelu prve cjeline, kojim ujedno uvodi u drugu cjelinu, autor i pisar, uz konvencionalno i formulaično izražavanje skromnosti, moli naklonost svih kojima je knjiga namijenjena, kao općenito i sve čitatelje (»razumnějšíh pače mene« u bilo kojem sadašnjem vremenu čitanja; dakle i čitatelje u našoj sadašnjosti, a Martinčevoj budućnosti), da ga ne kunu (kao svojevrsni obrnuti, u smislu da je usmjeren na adresanta, i molbom otklonjeni *sanctio*), da mu ne zamjeraju previše zbog »omr's'n« (pogreški) te neka čitajući knjigu ispunjavaju njezinu namjenu, slave Boga (svojevrsni *apprecatio*). Formulaični izraz skromnosti, koji je i uzročna surečenica koja se u bližem kontekstu navezuje na distantnu tvrdnju o »omr's'nah'«: jer »ne pisa sego d(u)hь s(ve)ti tьkmo uboga ruka grěšniča«, izdvojen je na kraj dijela, pa je istovremeno i kraj prve cjeline i uvod u drugu cjelinu koja je svojevrsni prošireni *narratio*. Da taj izraz nije pomaknut prema kraju izričaja, čime je posebno istaknut, cjelina bi prirodno završavala preporukom Bogu, što je grafički naznačeno trotočjem: »I učite se imenič v(a)ša potrebnač dačti b(og)u. da o nemže vrazstete v' sp(a)s(e)nie :.«

Očit je paralelizam razlučivača dijelova prve cjeline, koje zajedno s kontekstima prikazujemo u donjoj tablici.

DIO	OZNAKA POČETKA	OZNAKA ZAVRŠETKA
I.	Azь mnogo grěš'ni martinacь porь plemenemь lapčaninь	I pr(o)č(a)ě: ~
II.	I azь martinac p(o)рь više imenov(a)ni	Ih'že mazda is(u)h(гьst)ь budi i d(ě)va m(a)riě. Am(e)нь.
III.	I b(ě)še v novomь	Ih'že imena pisana budite v knigahь životnihь. amen
IV.	Togo radi že m(o)lû	:. zane ne pisa sego d(u)hь s(ve)ti tьkmo uboga ruka grěšniča.

Zamjenica i konektor »azь«, osim kao oznaka početka odlomka ili izričaja, upućuje i na predmetnu stvarnost tako da se njome pisac/govornik uspostavlja u svijetu, pa i nije riječ o zamjeni za ime. Pri tome je ime pisca/govornika u okviru teksta apozitivna dopuna izraza »azь«, dok je u okviru predmetnoga konteksta izrazna parafraza predmetne pojavnosti »ja«. Takvo uspostavljanje adresanta, kao prilog vjerodostojnosti svjedočanstva pisca ili

govornika, tipično je za pravne tekstove³ i prikladno za sve druge tekstove koji informiraju o umjetničkoj i povijesnoj stvarnosti.

Veliko »I«, bilo u početnoj, bilo u završnoj formuli, osim oznake tekstne granice, izražava i stav o nabravanju i ponavljanju izraznih jedinica, pa je i osobit anaforični upućivač. Izraziti anaforični upućivači u gornjim formulama jesu: »više imenov(a)ni« (kao formulaična zamjena za »popa Martinca« koji je, pojmovno zalihosno, i izrijekom naveden uz tu zamjenu kao oznaka tekstne kohezije), »ih'že« (stanovnici samostana i stanovnici Novoga Vinodolskog), »toga radi« (odnosi se na čitavu prvu cjelinu, ali i kataforično upućuje na drugu), »zane« (uzročni vezik s distantnom rečenicom na koju se odnosi, a koja može biti i čitava prva cjelina, kao što može biti i čitav zapis, pa je i kataforičan jer najavljuje drugu cjelinu).

U načinu organizacije teksta opažamo sličnosti s jednim drugim poznatim srednjovjekovnim zapisom, tekstom *Bašćanske ploče*.⁴ Tekst predložka za klesara *Bašćanske ploče*, prepisan iz samostanskoga kartulara u koji se upisivalo iz pravnih spomenika,⁵ estetiziran je književno i arhitektonski, pa je na ploči organiziran i na način graditeljstva.⁶ Pri razdiobi na dijelove toga teksta, koja je i detekcija i identifikacija razlučivača (dakle pri određivanju toga je

³ I u današnje vrijeme rukopisne oporuke počinju formulom: 'ja [ime i prezime] pišem ovu oporuku' i sl.

⁴ *Bašćanska ploča* dio je crkve (lijevi plutej oltarne pregrade) koji govori o crkvi. »Ponovno spominjanje crkve Svete Lucije pri kraju natpisa, samo govori u prilog tvrdnji kako je temeljni čimbenik tekstnog jedinstva zapravo izvan jezičnog tkanja: sama crkva u koju je natpis, na počasno mjesto, postavljen, a na koju se sve iz teksta odnosi, jedno je od jamstava po kojemu natpis, unatoč svim elementima nejedinstvenosti (ulomljenosti), ipak držimo cjelovitim tekstom. [...] Prepoznatljiv je usporedan odnos [pri raščlambi tematske progresije, op. a.], ali bez nadređene teme iz koje bi oba dijela bila razvijena. Tema je zapravo – sama crkva, posvuda uokolo ploče.« (Žagar 1997, str. 134)

⁵ *Bašćanska ploča* posredno, citiranjem svjedoči o pravnim spisima, ali nije pravni tekst. »Dva zapisa s ploče (jedan o darivanju a drugi o gradnji) imala su dakle svoje protovarijante u kartularu koji nam nije sačuvan. Tekstna funkcija tih varijanata zacijelo je bila drugačija: daleko od očiju puka nosili su dominantnu informativnu vrijednost, za naraštaje koji dolaze. [...] Prihvatimo li argumente da izričaji Držihina zapisa predstavljaju neke tipične dijelove javne isprave (darovnice), to znači da u pozadini Držihina zapisa moraju postojati dvije razine: prva je zapis kakav stoji u kartularu (koji će se, prerađen, pojaviti na ploči), a druga jest – sama darovnica (s koje bi se samo najvažniji dijelovi upisivali u kartular).« (Žagar 1997, str. 137)

⁶ Stamać (1987, str. 21) ističe kako »ploča dakle realizira bitne elemente strukture isprave kao rezultata notarskog *umijeća*« i dodaje kako je strukturom njezinih 13 redaka odražen i znameniti antički plastički i arhitektonski naputak koji se odnosi na razmjernje »zlatnoga reza«: »idealna se *sectio aurea* prikazuje kao razmjer 13:8:5, što je brojčano izražen zahtjev da se cjelina odnosi prema većem dijelu kao veći prema manjem« (1987, str. 22), ujedno primjećuje kako je u geometrijskom središtu *Ploče*, na sjecištu simetrala (od kojih jedna vodi od *alfa*, glagoljsko

li pojedini izraz oznaka početka ili kraja izričaja ili odlomka), pomaže usporedba s drugim slično strukturiranim tekstovima, pa tako i s Martinčevim zapisom.⁷ U *Zapisu popa Martinca*, nakon što prva dva dijela kao i na *Ploči* počinju konektorom »azb«, razlučivač »i b(ě)še« ne označuje kraj nego početak trećega dijela.

Usporednu strukturu, s obzirom na oznake početaka dijelova dvaju poznatih zapisa dajemo u donjoj tablici.

<i>Bašćanska ploča</i>	<i>Zapis popa Martinca</i>
I. [azb?]	
II. azb opat[b] držihia	I. Azb mnogo grěš'ni martinacъ popъ plemenemъ lapčaninъ
III. azb opatъ dobrovitъ	II. I azb martinac p(o)pъ više imenov(a)ni
IV. i běše vъ tь dni	III. I b(ě)še v novomъ
	IV. Togo radi že m(o)lû

5

Oznaka početka četvrtoga dijela *Bašćanske ploče* izrazno se podudara s početkom trećeg dijela Martinčeva zapisa (s tom razlikom što je u tekstu *Ploče* riječ o vremenskoj: »vъ tь dni«, a u *Zapisu* o prostornoj odrednici: »v novomъ«), dok je funkcionalno podudarna s četvrtim dijelom prve cjeline

slovo a s početka zapisa, do *omega*, latinsko *O* s kraja zapisa), smještena, prema njemu, ključna riječ toga »obrambenog« zapisa: »klbni«.

⁷ Izričaje i odlomke koje oni u tekstu *Ploče* tvore, a koji su ili citati ili oznake tekstne uključenosti citata, radi plastičarske estetizacije obilježuje i fragmentarnost koja je to naglašena zato što vjerojatno nedostaje čitava druga polovica zapisa (ploča s desnoga septuma nije ostala sačuvana, ne zna se je li uništena ili je izgubljena prilikom uklanjanja oltarne pregrade u 15. stoljeću). Zbog fragmentarnosti kao i zbog slabe uščuvanosti zapisa ne samo što ne možemo za svaki dio teksta *Ploče* jednoznačno odrediti izrazne razlučivače (pogotovo one koji označuju završetke odlomaka) nego su i dalje otvorena pitanja oko toga od koliko se tekstnih dijelova sastoji zapis na *Ploči*, koji je, s obzirom na izgublenu desnu ploču, samo prva cjelina pretpostavljenoga nadređenog zapisa. Žagar (1997) glavni dio *Bašćanske ploče* segmentira u dvije cjeline (Držihin i Dobrovitov zapis), pretpostavljajući da uvodni dio *Ploče*, koji sadrži invokaciju i element je tekstne kohezije i koherentnosti, počinje riječju »azb«, kojom je prema njegovu mišljenju mogao počinjati i tekst na desnoj ploči, prema čemu bi izričaj: »I běše vъ tь dni Mikula vъ otočci sь svetuju luciû vъ edino« označivao kraj »Dobrovitova« dijela.

Zapisa (koji se odnosi na čitavu prvu cjelinu te najavljuje drugu u kojoj se prikazuju događaji iz vremenskoga okvira »v' vr(ě)m(e)na n(a)ša«).⁸

Uspoređujući *Bašćansku ploču* i *Zapis popa Martinca*, teško da možemo govoriti o izravnome utjecaju, iako ne možemo posve isključiti pretpostavku da je i toga bilo (zanimljiv je u tome smislu podatak da je u Martinčevo doba ploča maknuta s oltarne pregrade, oko 1498, te je postavljena na pod crkve kao nadgrobna). Više od izravnoga utjecaja spomenuta djela svjedoče o uzusu stvaranja umjetnine o umjetnini, pri čemu je (meta)umjetnina u »spomeničkoj funkciji«,⁹ te o konvenciji usklađivanja umjetničkoga izraza (meta)umjetnine s umjetničkim izrazom objekta, umjetnine na koju upućuje. Na koji je način usklađen Martinčev zapis s knjigom (brevijarom) na koji upućuje, vidjet ćemo analizom druge cjeline *Zapisa*, a na koji način se u njemu izražava »spomenička« funkcija i kome Martinac »exegit monumentum«, otkrit ćemo iščitavanjem umjetničkoga vremena i prostora.

* * *

6

Formulaično i tipično srednjovjekovno izražavanje autorske skromnosti s kraja prve cjeline netipično je dopunjeno drugom cjelinom u kojoj autor otkriva svoje psihičko stanje pri pisanju (»budući mi v skr'bi i priobizdenn misliū vs(b)gda bih«) uz opis prilika koje su uzrokovale takvu »skr'b'« i

⁸ Navedeni paralelizmi mogli bi govoriti u prilog pretpostavci da je tekstovna cjelina ploče s lijevoga septuma iz crkve Svete Lucije (a koju znamo kao *Bašćansku ploču*) kompilacija sastavljena od četiri dijela: invokacija koja se odnosi na cjelinu zapisa, Držihin zapis, Dobrovitov zapis i zaključni zapis koji se kao i uvodna invokacija odnosi na cjelinu i koji moguće i najavljuje tekstovnu cjelinu ploče iz desnoga septuma. Ne mislimo da je odveć fantastično pretpostaviti kako je moguće da je tekst za ploču s desnoga septuma, ako nije izvorno kroničarski (na način da detaljnije govori o ondašnjim prilikama), složen od citata iz kakvih kroničarskih samostanskih bilješki, na što bi moglo upućivati »i beše«.

⁹ »Obična, izravno 'nenamjenska', informativna funkcija prvog prototeksta (darovnice, zapisa o darivanju) klesanjem na oltarnu pregradu dobiva posve konkretnu dimenziju koja se, dakako, uklapa u temeljnu – 'spomeničku funkciju' cjelokupnog natpisa *Bašćanske ploče*: čin kraljeva darivanja, između ostaloga, svjedoči – u društvenom kontekstu – o važnosti jurandvorskih benediktinaca i uopće benediktinaca – glagoljaša na Krku, a ta informacija u ono vrijeme može biti i od konkretne pomoći. Štoviše, takav važan podatak mogao je, kao 'spomenička osnovica', i potaknuti estetiziranje cijelog natpisa. [...] Naš kameni tekst nije dakle 'kameni kartular', već obrađeni (skraćeni, djelimice prerađeni, 'očučeni', objedinjeni) prijepis iz samostanskoga kartulara. [...] U okviru te funkcije ['spomeničke', op. a.] možemo smjestiti i najvažniju informaciju, s pravnom težinom, da je samostanu Sv. Lucije upravo kralj podario ledinu za crkvu.« (Žagar 1997, str. 136–138)

dekoncentraciju. Ta je cjelina realistično povijesno izvješće, ali i odraz autorova doživljaja povijesnih i književnih prilika te stava o njima.¹⁰

¹⁰ Krbavska bitka (9. IX. 1493) i njezine posljedice s velikom podudarnosti opisane su i u brojnim drugim dokumentima onoga vremena (prvenstveno latinskim i njemačkim). Svi se dokumenti očito temelje na usmenim kazivanjima preživjelih sudionika koji su se razbježali i do gradova na obali. Tako putopisac Ján Hasišteinsky ističe: »[...] A prawil mi o tom gedem dobray vrozenay czlowiek Charwat, kteryz tu byl przigel do Jadrá miesta, kdz sem tu tehdaž byl, welmi zalostiwie o tom, ze w tee bitwie ztratil vlastnijeho bratra s sestet stryczuow przirozenych, rorzprawiel [...] [...]« (Šišić 1937, str. 124). Od niza podudarnih dramatičnih povijesnih svjedočanstava o tadanjim događajima izdvajamo još nekoliko iz Šišić (1937). Papinski izaslanik Antonije Fabregues iz Senja javlja u Rim 13. IX. 1493: »[...] Proh dolor plantus et ululatus maximus factus est super hanc miserimam et desolatam Corvaciam et omnes eius provincie flexis genibus veniunt ad me auxilium implorantes. Rustici omnes qui remanserunt, vivunt in silvis. Sciat Sanctitas Vestra, quod nona [die] presentis mensis septembris, volentibus Turchis cum ingenti preda christianorum captivorum de partibus Alemanie ad propria redire, et facientibus iter cum ipsa preda per partes Corvacie, banus et eius filii omnesque domini tocius Corvacie se opposuerunt, ut dictam predam ab eorum manibus recuperarent. Unde inita est inter eos acerrima pugna, in qua Turchi prefatum banum caperunt [...], qui erat cum duobus milibus equitum et sex milibus peditum, adeo, quod vix tricenti christiani evaserunt: omnes fuerunt mortui et capti. [...] Banus, ut fertur, certe captus est, filius eius mortuus. Banus de Hiareza [! ≈ Hiaiza] captus et tota nobilitas Corvatie capta est et mortua. Comes de Cetin et comes Nicolaus de Frangepanibus mortui. Duo domini de Sregna [! ≈ Sdregna] et duo alii de Blagay etiam mortui. Remansit solus comes Bernardinus de Frangepanibus, qui cum tribus ex suis aufugit ex trecentis, quos secum conduxerat [...] Turchi sunt in campo et expugnarunt castrum de Cossaza [! ≈ Corbavia]; distant ab ista civitate Segnie per dietum cum dimidia [...]« (str. 35–36). Ninski biskup Juraj Divnić u Šižgorićevu stilu izvješćuje papu Aleksandra VI. s mjesta zbivanja, iz Like 27. IX. 1493: »[...] Animus insaturabilis necis fidelium usurpandique totius orbis imperii avidissimus; [...] Vastat agros, arbores ferro prosternit, domos oppidaque evertit, pecus quotcumque est abigit. Captivos sub iugo ducit, spoliat, conciat, acriter exterminat, per montes, per saxa pedibus et corpore nudos agit, vel funibus, vel equorum caudis impia turba semivivos trahit. Matronas fuis crinibus, natorum sanguine conspersas, plagis deturpatas, genis laceratas, gemitus, ululatus et singultus frustra mittentes, auxilium vel solamen ab aliquo incassum rogantes, ut bruta fustibus et flagellis pagit. Puellas et virgines deo dicatas foedissime habitas, pueros infantesque belluarum more super equis vinctos ad propria deferunt hostes atrocissimi, omnia feritatis et tormentorum genera in captivos experiuntur, que non excogitari nedum enarrari possint, nec tam magnus cruciatus sibi ipsi facit finem, quibus tamen impia gens crassatur et gloriatur. [...]« (str. 38–39) Slijedi latinski izvještaj iz 1493, iz kojega je učinjen njemački izvadak: »Anno domini 1493 secunda feria post Nativitatem Marie est in provincia Croacie facta magna strages inter Turcos ex una et barones et comites ex altera parte circa castrum Vtfachts [! ≈ Vdwin], ubi vix remanserunt viri apti ad bella et cetera, ut scripsit cuidam principi [quidam] comes de Croacia in hunc modum ut scitur in tota provincia Croacie: Der alt ban ist gefangen, sein son erslagen. Der ander ban mit seinem son erslagen. Grafe Yban von Yrtting [! ≈ Zetting] erslagen. Der ban von Ytzew [!] erslagen mit etlichen Wendischen herrn. [...] Graf Bernhartin sein erslagen und gefangen bei VI C, sed ipse septimus evasit. Toter heupter hat man gefunden III M und V C und etliche mere; den sein allen die nasen abgeschnyten. Vide, quanti in dies infirmatur christianitas!« (str. 121–122)

U njoj ne možemo izdvojiti odlomke-dijelove kao u prvoj cjelini. Riječ je o jedinstvenome narativnom odlomku koji se prirodno, s konektorom »i k tomu«, koji je više upućivač i poveznica s prethodnim nego tekstni razlučivač, navezuje na zaključni dio prve cjeline i u kojem gotovo da i nema tekstnih oznaka za kraj manjih odlomaka-dijelova. U toj ulozi nalazimo točke koje su učestale u bilježenju na završetku sintagmi i rečenica, pa možemo zanemariti njihovu vrijednost kao tekstnih razlučivača nadrećeničnih segmenata, znak »~« koji, osim u ulozi oznake završetka, može biti i u ulozi isticanja, te jedno trotočje. Brojne oznake za početke imaju prvenstveno stilsku vrijednost, a njihovim se ponavljanjem postiže osobita ritmičnost odlomka pa u nekim primjerima teško određujemo je li riječ o tekstnome razlučivaču ili o anafori. Moguće je da su autorove oznake manjih odlomaka u drugoj cjelini tri inicijala »T«, kao što je sigurno inicijal »L« oznaka završne cjeline zapisa. Za veliko slovo »I« ne možemo tvrditi da ima samo razlučivačku vrijednost, jer se osim na početku odlomaka i izričaja javlja i na početku mnogih drugih riječi unutar izričaja.

Segmentaciju druge cjeline zapisa možemo prikazati tablicom oznaka za početke izričaja, grafičke početke odlomaka i početke narativnih dijelova, uz pripadni im kontekst, te grafičkih oznaka za završetke.

8

POČETAK IZRIČAJA	GRAFIČKI OZNAČEN POČETAK ODLOMKA	POČETAK NARATIVNOGA DIJELA	OZNAKA ZAVRŠETKA
i k tomu budući mi v skr'bi	<Togo radi že m(o)lû>	I. i k tomu budući mi v skr'bi	.
I obuëm'si vsu grčiiû		II. I obuëm'si vsu grčiiû	.
tbгда že roblahu vse z(e)mle hrvatske			.
I oče izide baša rumanie		III. I oče izide baša rumanie	.
Tagda že g(ospo)da hrvat'ska	Tagda že g(ospo)da hrvat'ska	IV. Tagda že g(ospo)da hrvat'ska	.
Tagda že poběždena bis(i) čestb h(r)st)ben'ska	Tagda že poběždena bis(i) čestb h(r)st)ben'ska	V. Tagda že poběždena bis(i) čestb h(r)st)ben'ska	.

Tagda že padoše krěpci vitezi	Tagda že padoše krěpci vitezi		.
Oče že i pišci			~
ѣkmo že knezъ brnardinъ		VI. ѣkmo že knezъ brnardinъ	.
I ѣgda načēše cviliti rodivšie		VII. I ѣgda načēše cviliti rodivšie	. ..
I bis(i) skr'бъ		VIII. I bis(i) skr'бъ	.

S obzirom na oznake početka, značenjsku cjelovitost i izraznu dovršenost te subjekte u drugoj cjelini zapisa, izdvojili smo jedanaest izričaja i pretpostavili njihovo grupiranje u osam narativnih dijelova koji se nadovezuju jedan na drugi bez osobitoga naglašivanja tekstnih granica. U prvome dijelu autor izražava svoj nemir i zabrinutost te navodi vanjski uzrok tomu stanju: apokaliptična provala Turaka »proti vsej vseleni z(e)m(a)lъ«. ¹¹ Osim zabrinutosti zbog povijesne situacije, brinuo se kako će u takvim uvjetima dovršiti knjigu i kakva će ona na koncu biti, što izražava i u prethodnoj cjelini. Početno »k tomu«, osim što kao deiksa označuje početak pripovijedanja, anaforično se nastavlja na prethodni tekst. Tematskome dijelu prvoga izričaja može pripadati i izraz »budući mi v skr'bi«, ako ga tumačimo kao dativ apsolutni, kojim se parafrazira liturgijski stil tekstova brevijara, ¹² te prevedemo vremenskom rečenicom »dok sam bio u brizi«, koja može označivati i »dok sam bio u brizi [zbog svega ranije navedenoga /

¹¹ Slično je dvadesetak godina ranije (objavljeno 1477) stvaralački postupio Juraj Šižgorić, kojega su Turci, kao »genus invisum cunctis in partibus orbis«, naveli da prikazivanje vlastitih nedaća zamijeni elegijom »de Sibenicensis agri vastatione« s podrugljivim prikazom Turaka te prikazom njihova nasilja i razaranja, što je pjesnika dovelo do zaključka o konkretnome djelovanju: »cogor Apollineum vates deponere plectrum / et gladium nostra stringere posse manu« (Hrvatski latinisti I, str. 138–143).

¹² Dativ apsolutni kao izrazito obilježje crkvenoslavenskoga prilično je zastupljen u tekstovima *Brevijara*, pa nalazimo čak i pravilne, raznosubjektne vremenske konstrukcije: »Im'že otšad'šimъ ūditъ vnide v mēsto m(o)leniē svoego« (230^v, 28–29); »kad su oni otišli, Judita uđe u svoju prostoriju za molitvu«; »Iz'šad'šim' že imъ iz mora črmn(a)go pustine gori sinaiskie pred'tekoše [...]« (228^r, a, 20–22) i sl.

u brizi oko pisanja i opremanja knjige]«,¹³ priključise se tome i druge brige uvjetovane vanjskim okolnostima (»i priobizdenъ misliû vs(b)gda bihъ za rati velike [...]«).¹⁴

U drugome dijelu subjekt su Turci. Pripovjedač ih predstavlja navodeći njihovo podrijetlo te govori kako su došli i do naših krajeva te kako su velikom vojnom silom na mnogim mjestima zapodjenuli bojeve s »pl'komъ h(гъst)-bъns'kimъ«. Ujedno nabraja koje su sve krajeve poharali te ističe kako su za sobom ostavljali smrt i pustoš (»v tuzě usilič«), a zarobljenike prodavali na trgovima kao roblje. Ritmičnost se u tome dijelu temelji na ponavljanju participa prezenta kojim se afektivno dočaravaju dramatične scene turskoga nasilja, zvuk oružja i željeznih okova te krikovi žena i »kvekaûčihъ čedъ« (pontonjom je sintagmom onomatopejski predočen plač, tj. kmečanje djece).

U trećem se dijelu, koji je u obliku sažetoga izvješća, radnja sužava na manji prostor (Modruš) kako bi se prešlo na prikaz konkretne bitke. Kao konkretni subjekt izdvaja se jedan predstavnik do tada apstraktne i zastrašujuće turske sile: »baša rumanie i vrh'bosnë«, koji je napadao Modruš i pustošio okolne krajeve.¹⁵

10

U četvrtome dijelu subjekt su »g(ospo)da hrvat'ska i bani hrvatski« koji su se na Krbavskom polju suprotstavili spomenutome »baši« i njegovoj vojsci. O tome boju Martinac govori pravilnom, zrcalnom psalamskom stilskom simetrijom: »boi zastupni v poli veliemъ kr'bav'skomъ / I tu boriše se braniû velieû.«

¹³ »Paleografski i iluminatorski elementi otkrili su 5 pisara, od njih 3 iluminatora koji u isto vrijeme rade i pomažu jedan drugome na istoj strani ili se mijenjaju nakon nekoliko stupaca. Ovakvo izmjenično pisanje, a ne po sadržajnim cjelinama, moglo se odvijati samo na jednom mjestu, u kući popa Martinca u Grobniku. Tu je on organizirao pisarsku radionu, skriptorij, koji je djelovao pod njegovim imenom.« (Drugi novljanski 1977, str. 35)

¹⁴ Te su ga okolnosti pogodile to više što je i sam bio rodom iz lapačke župe, nedaleko od Krbavskog polja (Drugi novljanski 1977, str. 35). »Njegova pisarska i iluminatorska vještina ima obilježje zadarsko-krbavske škole prenesene na sjever migracijom pisara pred ratovima i turskim provalama poput Bartola Krbavca g. 1414.« (Isto, str. 35)

¹⁵ O rušenju i paleži kuća, skvrnavljenju oltara te porobljivanju starih i mladih slično piše i Šižgorić (Hrvatski latinisti I, str. 138–143): »Impius ille furens villas dedit ignibus omnes, / in cinerem versa est rustica tota domus. / Arvaque cum teneris alte surgentia spicis / ieiunis potuit iam dare Turcus equis. / Totaque cum folio florentis vinea Bacchi / esca fuit capto maxima facta gregi. / Vulcanoque datur preclare Palladis arbor, / vel facit umbrosas cesa Minerva domos. / Protinus et capiunt multos iuvenesque senesque, / captaque cum natis villicula multa fuit. / Verbera vel patitur captus vel vincula suffert, / captaque sed Venerem passa iuventa fuit. / Nec dubitant alii divum foedare figuras, / hei mihi, nec sacre numina fixa cruci. / Numine nec vero panem timuere sacratum, / sunt data fumosis denique templa focus.«

Oznake mjesta su jednake: »v poli veliemъ kr'bv'skomъ« jest »tu«, dok se sličnoznačnicama uspješno naglašuju pojedine nijanse značenja koje se podrazumijevaju uz glavno značenje: leksem »bran« znači »borba, bitka«, što je gotovo isto što i »boriše se« i »boi«, kao što je »boi« gotovo isto što i »boi zastupni« (»zastup« je »četa«), no stavljanjem tih riječi u bliski kontekst dolazi do sužavanja značenja temeljena na različitoj etimologiji navedenih riječi, pa se prividno ponovljenim izrazom ističe kako je »boj« koji je pokrenula hrvatska vojska obrambeni (»bran«) i veliki, razmjeran prije navedenom nasilju turskih četa.

U petome dijelu subjekt su ponovo Turci. Iako se izriječkom ne spominju, pasivnim konstrukcijama naglašeni su objekti – pripadnici kršćanske vojske i kršćanska vojska općenito koja je pobijedena. Autor nabraja koji su sve uglednici uhićeni ili ubijeni.¹⁶ Nabranjanje se ritmično temelji na ponavljanju početnoga »tǫgda«.¹⁷ O porazu kršćanske vojske također govori paralelizmom i stilskom simetrijom uz ponavljanje završne sintagme »věri r(a)di«:

tagda že padoše krěpci vitezi i boriteli sl(a)vni v premoženii ihъ. věri r(a)di h(тǫsto)vi.

Oče že i pišci izabrani boriteli tu umriše. obstrǫti zastupi v plčině pola.

tu že semrťb priěše věri r(a)di

Sličnoznačnicom »v premoženii ihъ« parafrazira se i dopunjuje glagol »padoše«, kao što se izrazom »semrťb priěše« parafrazira i dopunjuje sličnoznačan izraz »umriše obstrǫti zastupi«, i u tome su primjeru simetrije oznake mjesta jednake: »v plčině pola« znači isto što i »tu«.

¹⁶ Martinčev *Zapis* u cjelini je funkcionalno usporediv i sa zapisom inoka Izaije, hilendarskoga monaha koji je, prevodeći s grčkoga spise poznatoga bizantskog teologa Pseudo-Dionizija Aeropagita, ostavio staroslavenski zapis o bitci na rijeci Marici 1371. Citiramo ga prema srpskom prijevodu: »A knjigu ovu svetoga Dionisija, velim, u dobra vremena, dakle, počeh, kada božanstvene crkve i Sveta Gora, raju slične, cvetahu kao neki vrt kraj izvora svagda napajan, a svrših je u najgora od svih zlih vremena, kada razgnevi Bog hrišćane zapadnih krajeva. I podiže despot Uglješa svu srpsku i grčku vojsku i brata svojega Vukašina kralja i druge mnoge velmože, negde do 60 tisuća izabrane vojske. I podoše u Makedoniju na izgnanje Turaka. [...] I po pogibiji muža ovog hrabrog, despota Uglješe, rasuše se Izmailčani i poleteše po svoj zemlji kao ptice po vazduhu, i neke hrišćane mačem poklaše, druge u ropstvo odvedoše, ostale smrt prerana poźnje, a koji smrt izbegoše, od gladi nastradaše, jer takva glad bi po svim krajevima kakva ne bi od nastanka sveta, a niti potom, Hriste milostivi, može da bude. A koje glad ne pogubi, njih dopuštenjem Božijim vuci noću i danju napadajući jedahu [...].« (v. Inok Isaija, <http://sr.wikipedia.org/sr>)

¹⁷ Tom se anaforam ostvaruje napetost te unosi svojevrsni »patetični staccato u kriznu točku, dramatski ponijete, Martinčeve naracije« (Hercigonja 1971, str. 72).

U šestome dijelu subjekt je knez Bernardin Frankopan: ukratko se navodi kako jedino on s nekolicinom svojih suboraca nije pao u turske ruke (»izide oтb srēdi boē«). U sedmome dijelu bugare »rodivšie« i »vdovi«,¹⁸ a u osmome, završnom dijelu cjeline pridružuje im se i autor ističući veliku »skr'b'«, ali i strah koji je obuzeo sve ljude (skraćeni oblik »strah«, uz izostavljenu oznaku kraćenja, titlu, stvaralački je motivirana »omr's'na« koja znači i ono što je napisano i ono što je skraćeno: kako »strah«, tako i lokativ od »strani« u značenju »krajevi«): »i bis(i) skr'b'» velič nъ vs(ē)hъ živučihъ v stra<na>hъ sihъ«. Završnim izričajem autor dopunjuje »skr'b'« s početka cjeline te afektivno zaokružuje izvješće i pripovijedanje:

- I. i k tomu buduči mi v skr'bi
[...]
VIII. i bis(i) skr'b'» velič nъ vs(ē)hъ živučihъ v(b) stra<na>hъ sihъ.

Simetrija tako postaje okvir čitava zapisa. »Skr'b'« koja je obuzela autora, i koja je u početku samo stvaralačka, uzdiže se na rang subjekta i razotkriva kao velika, povijesna »skr'b'« (koja je i strah) koja je obuzela sve ljude iz autorova bližega i daljeg okružja. Koliko je pri pisanju čitave knjige brevijara povijesna »skr'b'« isprepletena sa stvaralačkom, vidi se i u »omr'sni«: »poplino že vse s(i)no lve turske i s(i)nove i s(i)nove iz l mailovi« (226^v, b, 28–30), gdje Martinac, osim što zamjenjuje »s(i)nove tar'ske« iz starozavjetne knjige o Juditi aktualnim izrazom »s(i)nove turske«,¹⁹ dekoncentraciju iskazuje i dva puta ponovljenim izrazom: »i s(i)nove«.

Zapis završava sažetom, kroničarskim nadnevkom: »Lětъ g(ospodъ)niъ. čupv. (1493)«, koji je zasebna i objedinjujuća cjelina zapisa i čitave knjige. Ta cjelina upućuje na zapis i na knjigu kao i na povijesne događaje u kojima se u zapisu govori pa je anaforična i deiktična: s jedne strane datacija je usmjerena na ono što je prethodno pisano (u zapisu i u knjizi), a s druge strane usmjerena je na tekst kao predmetnu stvarnost (knjiga) te, još šire, na stvarnosni svijet općenito (događaji u svijetu).

¹⁸ »[...] vezničko i pred posljednjim *tvгда* u označenoj sekvenci ([...] ... i *tvгда* načēše cviliti ...) – znači, na mjestu gdje prestaje dinamika opisa same bitke – ima funkciju pauze, oduška, rasterećenja ritmičkog niza« (Hercigonja 1971, str. 72).

¹⁹ Hercigonja ističe kako ta pisarska pogreška iskazuje »u kojoj je mjeri pop Martinac, pišući 'Knjigu Juditinu' u svom brevijaru, osjećao dramske akcente i mjestimice gotovo naturalističku deskripciju brutalne asirske najezde 'protivu Vetilu' kao živ odjek savremene hrvatske stvarnosti [...]« (1971, str. 70).

U dvama kasnijim zapisima Martinac, osim što zapisuje datum i ponavlja izričaje o autoru iz prvoga zapisa, dopunjuje *Zapis* naglašivanjem invokacije, koja je u prvome zapisu tek neizravno naznačena uzročnom rečenicom iz početnoga dijela: »b(og)u dav'šu mi sice že pripročē dosvršihъ sie knige«.

1494: Hv(a)leno ime is(u)h(rъsto)vo i vs(ě)hъ s(ve)tihъ' [...] (260v, b, 35–37)

1495: Hv (a)leno ime tvoe g(ospod)i is(u)h(rъst)e. i d(ě)vi m(a)rie v v(ě)ki.

Am(e)нъ: [...] (381r, b, 29–37)

Slavljenjem Isusa Martinac s vremenskim odmakom ublažuje mračne slike iz prvoga zapisa te se na osobit način odriče svoga prvotnoga beznađa i malodušnosti. Autorovu optimizmu svakako je pridonijelo i to što se izrada knjige nastavila i privela kraju unatoč povijesnim nedaćama.²⁰

Osim uporabe psalamskoga stila te liturgijskoga jezika (crkvenoslavenski),²¹ Martinac u svoj *Zapis* unosi i eksplicitne citate iz brevijara na koji upućuje. Riječ je o u literaturi već prepoznatim citatima iz starozavjetne knjige o Juditi koja je tematikom (stradanja betulijskoga naroda pod asirskom opsadom) bliska povijesnoj turskoj tematici.²² U Martinčev su *Zapis* tako »utkani frazeološki, stilski i terminološki klišeji upravo crkvenoslavenskog teksta *Judite*, čija se prisutnost osjeća čak i u opisima pojedinih situacija«.²³

Od 'stilskih klišeja' možemo izdvojiti podudarnost u oznakama početaka odlomaka. Početni razlučivač »tagda / tьgda«, koji je i čimbenik ritmičnosti (>tьgda«), dobro je zastupljen i u *Juditi* (>tьgda«). Većina inicijala kojima se u *Juditi* bilježi taj razlučivač jednaka je inicijalima kojima se bilježi u *Zapisu*,²⁴

²⁰ Konvenciju zaziva imena Isusova u cilju otklanjanja budućih nedaća, čime taj zaziv ima ulogu optativa, nalazimo i u Izajjinu zapisu: »[...] jer takva glad bi po svim krajevima kakva ne bi od nastanka sveta, a niti potom, Hriste milostivi, može da bude«.

²¹ »Utjecaj biblijskog, crkvenoslavenskog jezika u njegovu je tekstu zaista izuzetno snažno prisutan u svim strukturama od fonologije i morfologije do leksika, frazeologije i stila što nije uobičajeno kada je riječ o profanom sadržaju, zapisu, koji se u glagoljaškim rukopisima inače redovito piše narodnim jezikom.« (Hercigonja 1971, str. 69)

²² »Pisac je, u trenutku koncipiranja ovog zapisa, očito bio ne samo pod svježim dojmom crkvenoslavenskog jezika, prepisivanih brevijarskih lekcija, nego i pod dojmom njihova sadržaja, posebice sadržaja 'knjige o Juditi', te najdramatičnije – i najliterarnije – starozavjetne legende koja je svojom porukom nametala aktualizaciju, poistovjećenje Betulije s Hrvatskom Martinčeva vremena, rastrganom 'turskim strahom' [...].« (Hercigonja 1971, str. 69–70)

²³ Hercigonja 1971, str. 70.

²⁴ »U glavama npr. 3–5, koje govore o Holofernovoj najezdi na 'sinove madijamske i izmaelove' (dakle, u sadržajno analognom – ali voluminoznijem – kontekstu) svaki odjeljak počinje priloškim tьgda [...].« (Hercigonja 1971, str. 72)

s tim što se u *Zapisu* uz inicijal uvijek bilježi lik »tagda«. U *Juditi* su dobro zastupljeni i razlučivači »oče«, »k tomu« i »zane«, npr. »oče k tomu gladъ ob'ět' e i suhotoû vodi ûže s mrtvimi sьčitaût' se. *K tomu* že se nareûûtъ da ubiût' skoteta svoč. i kr'vъ ihъ da p'ûtъ« (231v, b, 20–22), »*K tomu* že ozič knezъ lûdi iz(dravi)lskihъ r(e)če k nei« (233r, a, 10–12), »*K tomu* že ahiorъ prizvanъ pride« (233r, a, 24–25), »I *zane* razgněval' se e(stъ) imъ b(og)ъ« (232r, a, 9–10), »I *zane* dobarъ e(stъ) obětъ tvoi« (232r, a, 21) i sl. Početno »i bis(i)« u *Juditi* ima adekvatne izraze u primjerima kao što su »I stvoreno bis(i) četr'ti d(b)нъ« (232r, b, 19), »Egdaže večerъ bis(i)« (232v, a, 15) i sl.

»Frazeološke i terminološke klišeje« te ostale citate zajedno s podudarnim im izrazima iz podteksta izdvojili smo u donjoj tablici.²⁵

14

<i>Zapis popa Martinca</i> (intekst)	<i>Judita</i> (podtekst)
ûže dvigoše turci suči <i>ot ičediě z'maila</i>	Narodъ si <i>ot ičediě</i> haldeisk(a)go e(st')
proti <i>vsei vseleněi z(e)m(a)lv</i>	I pade strah ego нъ <i>vse živučeє nъ z(e)mli</i> (227r, a, 10–11) tъgda izide z' vrhov' sь žzdečimi. v silě veliei. i udrža vse gradi. i <i>vse živučeє nъ z(e)mli.</i> (227r, a, 34–36)
I obuěm'si vsu grčiu i bulgariû bos'nu i rabaniû nalegoše na <i>žziki</i> hrvatski	Prěšaže (!) suriû sobalb. i vsu apamiû. vsu že mesopotamiû. pride kъ iduměomъ v z(e)mlû gavaa. (227r, b, 17–21) i směritъ vse <i>žziki.</i> iže koliždo vstaûtъ prot(i)vu n(a)mъ. (230r, b, 4–6) i vsi <i>žzici</i> uz'naûtъ ěk(o) ti esi b(og)ъ (231r, a, 19–20)
posilaûci <i>zastupi velike voivode sil'ne</i> tvorahu brani mnogie s' pl'komъ h(rbst) běns'kimъ	tъgda izide z' vrhov' sь žzdečimi. v <i>silě veliei</i> (227r, a, 34)

²⁵ Većina navedenih citata izdvojena je i u Hercigonjinu članku (1971, str. 70–71).

pobiěúči se na polih' i na pasihъ i na brodihъ vodъ	egože množ'stvo održa potoki. i koni ihъ pokriše udoliě. (234r, a, 31–33) V(b)sb gradъ n(a)šb vse že stežanie n(a)še. i vsi vrsi i hl'mi. i pola i skoteta volovъ. (227r, a, 24–26)
tъgda že roblahu vse z(e)mle hrvatske i slovin'ske do save i drave daže do gorě zaprъte vse že dežele kran'ske daže do mora	i raz'bi vse gradi visokie iže běhu ondě. ot potoka mam'bre. dondeže prihodiť se k' moru. i održa vse preděli ee. ot kilikie daže do k(o)ncъ ěpeta (226v, b, 33–227r, a, 1) ²⁶
robečě i haruîčē ²⁷ i domi b(o)žie paleče ognemъ. i olt(a)ri g(ospodъ)ne raz'drušuîčē	Nъ i gradove ihъ raz'druši. i b(o)gi ihъ razori. p(o)v(e)lěh ubo b(ě)še navhodonosorъ c(ěsa)rъ da vse b(o)gi z(e)mle potrebitъ. togo radi da ta s(a)mъ b(og)ъ nъr(e)čet' se. (227r, b, 10–15) i s(ve)taě ihъ vъ os'kvrnenie. (227v, a, 18)
prestarih' že iz'biěúče oružiemъ. ũnoti že d(ě)vi i vdovi daže i kvekaúčie čeda	da ne d<ad>ut' se v ras'hićenie čeda ihъ. i ženi ih' v razdělenie. i gradi v potreblenie (227, v, a, 15–18) egda vidimъ ženi n(a)še i čeda n(a)ša mruče. přěd' očima n(a)šima. (229v, a, 15–17) iže sil'nici b(ě)še vъ oskvrneni svoemъ. ob'nažili běhu bedri d(ě)vi v studъ. i da ženi ihъ v rashićenie. i čeda ihъ v plěň. i v(b)sb plěň ihъ v razdělenie. (230v, a, 34–b, 2) R(e)če že se vshodečъ v predeli moe i ũnoši moe ubiti oružiemъ. (234r, a, 33–36)
plkъ b(o)žii pelaîčē v tuzě usiliě. svezani suči želézomъ preprodaúči e na tr'žicihъ svoihъ ěkože skotu običaji estb	plěneni vedeni v z(e)mlû ne svoû. (228r, b, 13–14) otročeta moě dati v rashićenie i d(ě)vi v plěň (234r, a, 35–36)

²⁶ Prijedložni izraz: *ot [...] daže do* rabi se i za oznaku vremena: *i ot onogo vr(ě)m(e)me daže do sego d(ě)ne*. (234v, a, 30–31) i sl.

²⁷ Takvim likom (umjesto *haruîčē*) naglašena je ritmičnost bližega konteksta: *robečě – paleče, haruîčē – raz'drušuîčē*.

boi zastupni <i>v poli veliemv</i> kr' bāv'skomь	pobědi i <i>v poli veliemv</i> naricaeměemь ragau (226r, b, 30–31)
Tagda že padoše <i>krěpci</i> vitezi i boriteli sl(a)vni v premoženii ihь	pogubljeni sut' branami mnogimi ot narodь. i mnozi ihь (228r, b, 11–13) I egda eti budutь <i>krěpki</i> ihь (228v, a, 6–7) Ne ubo pade <i>krěp'ki</i> ihь ot ūnošь niže s(i)nove (234r, b, 1–2)
Oče že i <i>pišci izabrani boriteli</i> tu umriše obstrьti zastupī v plčině pola	počьtь s(e)bě pomočniki m(u)ži <i>krěp'ki iz'brani</i> na <i>branv.</i> (227r, a, 37–b, 2) i pov(e)lě emu c(ěsa)gь izabrati .r. (100) i dvadeset i tisučь <i>pišacv boracv</i> (226v, b, 6–8) Běhu že <i>pišacv boritelv</i> .r. (100) i .i. (20) tisučь. (229r, a, 26–28)
i tьgda načese cviliti rodivšie. i vdovi mnoge i proči ini	v(b)sь narodь pade nь lice svoje i opčimь tuženiemь i plačemь. edinod(u)šno m(o)l(i)tvi svoje g(ospodne)vě izliěše g(lago)lúče. (228v, b, 29–32) egda to r(ě)še. stvoreнь e(st') plačь i viěnie velie v cr(b)kvi (229v, a, 24–25)
i bis(i) <i>skr'bv</i> veliě <i>nv vs(ě)hv</i> <i>živučihv</i> v <i>stra<na>hv</i> ²⁸ <i>sihv</i>	I pade <u>strahь</u> ego <i>nv vse živučee</i> nь z(e)mli (227r, a, 10–11) Tolik' že <u>strah' stranamv</u> tьmь napade. (227r, b, 2–3)

Navedeni ilustrativni citati istovremeno su interliterarni i autocitati. Martinac citira drugo književno djelo (*Juditu*), ali to je djelo sam prepisao u zajedničku knjigu, Brevijar, i u tom se prijepisu očituje pokoja Martinčeva tipična ili autorska »omr'š'na«. Poruka i smisao iz podteksta (*Judita*) te čitava prototeksta (Biblija) putem citata prenosi se i u smisao Martinčeva *Zapisa*,²⁹ koji je prema tome samo prividno pesimističan, u dubinskoj strukturi podrazumijeva poruku otpora i nade u pobjedu »věri r(a)di h(rьsto)vi«,

²⁸ Kraćenjem riječi i izostavljanjem title Martinac izravno upućuje na »strah'« iz *Judite* kao i na sintagmu »strah' stranamv«, koju »stra<na>hv« sažeto sadrži.

²⁹ »Kada semantička determinacija ide od tuđega prema vlastitomu tekstu, pa citatni smisao nastaje po načelu mimeze, analogije, adekvacije i metaforičnosti, riječ je o citatnoj imitaciji (shematski T ← C ← PT).« (Oraić Tolić 1990, str. 40)

koja je i biblijska (iako ne u potpunosti starozavjetna) poruka i koju je poruku Martinac izrijekom naglasio u dvama kasnijim zapisima.

Na usmenim kazivanjima preživjelih temeljena je vjerojatno i pjesma (molitva) s turskom tematikom i biblijskim motivima nepoznata autora, koja je moguće bila raširena kao pučka pjesma,³⁰ varijanta koje je kasnije zapisana i u *Tkonskome zborniku* (»Spasi, Marie, tvoih vernih«).³¹ U njezinim se osmeračkim distisima najezda Turaka prikazuje kao Božja kazna te se upućuje molba Mariji da ublaži »srdbu sinka svoga«, iako »znamo, gospe, da smo krivi, / ni dostoino da smo živi«. Prikaz smrti i turskoga nasilja u toj pjesmi sličan je Martinčevu prikazu, kao i Šižgorićevu i Marulićevu.³² Na tome je primjeru vidljiva isprepletenost naše pisane i usmene književnosti, isprepletenost književnosti triju jezika te neprekinuti i prirodni tijek smjene književnih razdoblja: srednjovjekovna književnost – humanizam – renesansa.³³

* * *

Sadržajna i tekstna raznolikost Martinčeva *Zapisa* ogleda se i u dvojaku doživljaju i prikazivanju vremena. U dijelovima koji su zapis o događaju vrijeme je tema i tekstni označitelj, »porub dokumenta« (što je tipična oznaka ljetopisa i ubikacija). Te dijelove obilježuje ujednačenost kazivanja: događaji se ne naglašuju emfatično niti se ističe njihova uzročnost, svrha kazivanja je smještanje događaja, u ovome slučaju prvenstveno teksta (nastanka knjige) kao događaja, u odnos prema svijetu i povijesti kao i prema

17

³⁰ »A baš tako umetnuti stihovi [iz »Spasi, Marie...« u himni Djevici i Isusu koja se nalazi na kraju glagoljaškoga zbornika iz XV. st., op. a.] govore nam da je osmeračka 'molitva protiv Turaka' bila dosta raširena kad je njene dijelove netko, tko ju je vjerojatno znao napamet, umetnuo u drugu cjelinu.« (Kolumbić 1962, str. 383) »Ako se postanak ove pjesme može vezati za zadarski ili čak šibenski kraj, onda donju vremensku granicu njena postanka moramo povezati s počecima jačih nadiranja turskih četa u te krajeve, a to je moglo biti nekoliko godina poslije propasti Bosne (1463).« (Isto, str. 383)

³¹ Navodimo prema transliteraciji u *Tkonskom zborniku*: 24r, 4–24v, 16.

³² *Tkonski zbornik* 24r, 13–18: »smrt prenapla vsud voûte, / nikogare ne milue. / ûr v sirotstvi ditca cvile / cič žestoke turske sile, / a kud gode gdo putue, / nad drazimi narikuje. / A meč oštri ta nas goni, / nad glavu nam ûre zvoni. [...]«; 24v, 1–2: »kih smrt tako strašno žane, / kako ovce k zakolenû [...]«.

³³ Glagoljaški su pisci, kao nositelji srednjovjekovne kulture i obrazovanja, nerijetko poznavali i bili upoznati s literaturom na više jezika (posebno latinskom i staroslavenskom).

dubinskomu ishodištu, Božjoj volji i vječnosti.³⁴ Na izraznoj razini to se iskazuje neoglagoljenim sintagmama, npr. »vb vr(ě)me, lětb g(ospodb)nihb«, ili egzistencijalnim i situativnim oblikom »b(ě)še«. U takvim odlomcima pri iznošenju događaja prevladava jednostavni aorist, a usmjerenost podtekstu i vječnosti iskazana je prezentom (»molû«) i optativom (»budi«).

Martinčev zapis o događajima u pojedinim dijelovima prelazi u pripovijedanje događaja.³⁵ U njima do izražaja dolaze i dramski i lirski elementi. U tim se dijelovima ne izvještava o događaju sa stajališta ravnodušna autora-zapisivača, već pripovjedač slikovito i afektivno predočuje tragične događaje i iznosi stvaralačku i povijesnu uznemirenost koju oni potiču, dakle stvara iluziju stvarnosti i kod čitatelja izaziva osjećaj prisustvovanja onomu što se prikazuje.³⁶ Pri tome, zbog naglašivanja autorova stvaralačkog doživljaja, kauzalnost nije izrijeком navedena, ali se podrazumijeva: Martinac ne pokušava dodatno objasniti zašto su Turci »nalegli« na pojedine krajeve, kao što je to učinjeno u pjesmi iz *Tkonskoga zbornika* spominjanjem kolektivne krivnje i Božje kazne, ali se predmetnim književnim djelovanjem za zaštitu obraća Bogu kao uzroku i cilju.³⁷

18

Očita je težnja za duljenjem vremena iznošenja događaja kako bi se naglasila i čitatelju približila njihova dramatika (»v' vrěmena naša«).³⁸ Otezanje vremenske linije, koje označuje prijelaz sa zapisa o događajima na pripovijedanje i početak pripovijedanja, na izraznoj se razini ostvaruje glagolskom sintagmom s ingresivnim glagolom i infinitivom: »poče r'vati«, »načeše cviliti«. U ulozu otezanja vremenske linije jest i nizanje izraza s početnim »tgda«, koje obilježuje i vrhunac napetosti i njezino razrješenje:

³⁴ »Život je podveden pod jedan religiozni imenitelj. Pragmatička veza se ne opisuje, ali ne zato što letopisac nije sposoban da je uoči, već zato što on time nagoveštava postojanje druge, važnije veze. [...] Fakta i događaji nastaju voljom odozgo, a ne zato što jedni među njima izazivaju druge u 'zemaljskoj' sferi.« (Lihačov 1972, str. 310)

³⁵ »Pričanje o događajima – to je iznutra uređeno njihovo saopštavanje. Zapis o događajima zahteva samo spoljašnju uređenost.« (Isto, str. 315)

³⁶ Isto, str. 336.

³⁷ »Unutrašnja strana događaja za letopisca se sastoji u božanskoj volji koja dolazi u njima do izražaja. Letopisac se ponekad svesno kloni udublјivanja u tu unutrašnju stranu događaja, njihovog teološkog objašnjavanja. [...] Letopisac teži da vidi događaje s visine njihovog 'večnog', a ne realnog smisla. [...] Letopisac je vizionar viših veza. On ponekad više 'govori' svojim ćutanjem nego svojim pričanjem.« (Isto, str. 308)

³⁸ »Vreme, potrebno da se događaji izlože, kao da nastoji da se poklopi sa vremenom koje je neophodno da se ti događaji odigraju. [...] Prošlost se doživljavala kao sadašnjost koja se otisnula u prošlost sa svom njenom sporošću razvitka.« (Isto, str. 338 i 339)

poraz kršćanske vojske, uhićenja i smrt pojedinih junaka. Tim se vremenskim prilogom označuje i istovremenost radnji: riječ je o jednome događaju koji je na planu izraza afektivno razdijeljen u niz iskaza.³⁹

Istovremenost i suvremenost događaja izražavaju i participi prezenta. Osobito je u tome smislu funkcionalan već spomenuti particip iz dativne konstrukcije »i k tomu budući mi v skr'bi«, koji povezuje dvije cjeline *Zapisa*. Događaji iz druge cjeline vremenski prethode prvoj cjelini (nastanak *Zapisa*), ali su istovremeni s događajem o kojem se u njoj govori (pisanje knjige) i koji se nastavlja i nakon vremena o kojemu govori druga cjelina (*Zapis* ne označuje kraj knjige). Participom se naglašuje suvremenost i ljetopisna istovrijednost povijesnoga (Krbavska bitka) i književnoga događaja (pisanje knjige) kao predstavnika svjetovnoga i sakralnog (knjiga je brevijar) pa je u podtekstu riječ o istovremenosti, a time i analogiji, zemaljskoga i nebeskog, pri čemu su potonjemu prizivanjem usmjereni i prezenti i optativi iz prve cjeline *Zapisa*.

Vrijeme siže otvoreno je prema povijesnomu vremenu. Siže je završen porazom kršćanske vojske u konkretnoj bitki, ali se podrazumijeva da Bog neće dopustiti konačan poraz pa naglasak leži na molitvi i bogougodnome književnom radu, koji se nastavlja unatoč povijesnim nedaćama. Tako se i *Zapis* nastavlja kasnijim, optimističnijim i pomalo himnično intoniranim zapisima. Otvaranje vremena prema budućnosti izrazno je iskazano izostavljanjem oznaka za završetke u pojedinim dijelovima i na kraju druge cjeline, kao i nejasno izraženim prijelazom s prve u drugu cjelinu.

U skladu s izmjenjivanjem zapisa i pripovijedanja izmjenjuju se i doživljaj i iskazivanje prostora koji je realan na razini eksplicitno kazanoga. Pri tome razlikujemo geografski i kartografski prostor od »osjeta mjesta« (»sense of place«)⁴⁰ kao psihološkoga čimbenika: iz osjećaja pripadnosti određenome mjestu (društvenoj zajednici koja ga naseljava, njezinoj kulturi i povijesti), koji je zapravo svijest o životnome okružju odrediv i kao predodžba o prostoru,⁴¹ izrasta autorova suživljenost s događajima vezanima uz to mjesto. Kartografski prostor je horizontalno protežan, materijalan i neproziran, dok

³⁹ »Smrt je sama po sebi statična. Ona prekida život, zaustavlja hod događaja. Taj zastanak kao da poziva na razmišljanje o smislu proživljenog, da se da karakteristika čoveka koji je otišao.« (Isto, str. 308)

⁴⁰ Naziv je iz članka: Houston 1978.

⁴¹ »Perceptual space is the space of psychology, the spaces of behavior and perception, the points and lines of which are symbols for or translations of concrete relations.« (Samuels 1978, str. 25)

je osjet mjesta dematerijaliziran i proziran, protežan na vertikali duhovnih vrijednosti.⁴²

U prvoj cjelini prevladava statičnost izražena boravkom (bivanjem) u interijerima samostana i župnih kuća (samostani u Grobniku i Novome), koja su mjesta djelovanja jezikom i pismom, što se manifestira kao književni rad i molitva.⁴³ Boravak u samostanu kao odricanje od događajnog toka života i svjetovnosti upućuje na istinsko kršćansko mjesto: »biti u Kristu«.⁴⁴ Tom se statičnošću, uz slike iz crkvenoga i samostanskog života, prikazuje uređeni svijet koji se može prisposobiti sa slikom raja. Tome se svijetu u drugoj cjelini suprotstavlja dinamika svjetovnoga života koji se odvija na otvorenim prostorima.⁴⁵

Prostor je u drugoj cjelini *Zapisa* prikazan iz ptičje perspektive. Pri udaljenome pogledu odozgor ljudi djeluju u masi, a narodi nastupaju kao cjelina. Događaji o kojima se govori predstavljaju kretanje vojske po velikom prostoru, što možemo pratiti u zapisu kao na zemljopisnoj karti.⁴⁶ Nabranje toponima ujedno retorski izražajno predočuje i imitira dinamiku turskih pohoda i osvajanja. Kretanje je usmjereno prema zapadu, preko »Grčije«, »Bulgarije«, Bosne i »Rabanije« do »hrvatskih i slovinskih zemal« (do

⁴² Prema humanističkom pristupu geografiji, prostor je apstraktna, a mjesto iskustvena pojava. Houston (1978, str. 226) ističe: »*Space* is the arena of freedom that has no accountability, no commitment, no meaning other than a mathematical one. [...] *Place*, on the other hand, has human context: space with historical associations where vows are made; encounters and obligations, met; commitments, fulfilled; limits, recognized. *Place* implies belonging. It establishes identity. It defines vocation. It envisions destiny. *Place* is filled with memories of life that provide roots and give direction. *Place* provides human specificity for the embodiment of the human will. There is thus a verticality as well as a horizontality to place that space does not have, for the former embodies the verticality of human values and human needs«. Osjet mjesta podudaran je s emocionalnosti o kojoj piše Lihačov: »Sve je u prostoru vezano među sobom ne samo fizički nego i emocionalno. [...] Emocionalnost, na neki način, ne autorova već objektivno postojeća u sredini koja nas okružuje, 'razlivena' u prostoru, teče u njemu. [...] Ona ispunjava prostor. Autor nastupa kao izrazitelj emocionalnosti koja objektivno postoji van njega.« (1972, str. 422)

⁴³ »Život, to je ispoljavanje samoga sebe u prostoru.« (Lihačov 1972, str. 415)

⁴⁴ Houston 1978, str. 231.

⁴⁵ Inok Izaija u svojem zapisu i izriječkom crkve i samostane »u dobra vremena« književnoga djelovanja prisposoblja s rajem, kojemu zaprijetiše najezde Turaka kao »najgora od svih zlih vremena«.

⁴⁶ »Događaji u letopisu, u žitijima svetih, u istorijskim povestima – to su uglavnom premeštanja u prostoru: pohodi i najezde, koji obuhvataju ogromne geografske prostore, pobjede kao rezultat pokreta vojske i pokreti kao rezultat poraza vojske [...]« (Lihačov 1972, str. 415)

Save, Drave i Moslavine, »Gore Zaprte«) i »kran'skih dežel« (do mora). Zapad je poistovjećen s kršćanstvom, a kretanje Turaka »ot ičedič z'maila« prema zapadu označuje gubitak zemlje kao simbola sigurnosti, zadovoljstva i materijalizma (Houston 1978, str. 230) te dolazak zlih vremena i kraj uređena svijeta.⁴⁷

Uz nabrojane toponime autor navodi i neimenovane krajolike u kojima su se održavale bitke, čime, kao svojevrsnom distantnom stilskom simetrijom, zaokružuje izričaj i događaj, ali i naznačuje prelazak na opisivanje i shematiziranje. Tvrdnja kako su se bitke vodile »na polih' i na pasihb i na brodihb vodb« značenjem je podudarna završnome izrazu prvoga dijela druge cjeline »vsu vseleněu zemalb« i odnosi se na ukupnost prostora: putovi,⁴⁸ nizine, uzvisine i vode, čime se simbolično ocrtava model uređena svijeta (vanjsko okružje interijera iz prve cjeline) koji se bitkama narušava i pretvara u kaos pa se i geografski »locus« pretvara u topokozmos.⁴⁹ Prikaz kaosa usporediv je s prikazima pakla u srednjovjekovnim vizijama: oganj, plač, okovi (metal)⁵⁰ i ljudi kao stoka.⁵¹ Uspostavljanje kaosa najezdom »nevjernika« simbolično

⁴⁷ »U mikrokozmu srednjovjekovnog čovjeka budućnost ('kraj sveta') već postoji – na zapadu, sveštena prošlost još postoji – na istoku. Gore je nebo i sve Božje.« (Isto, str. 414) U srednjovjekovnoj umjetnosti općenito se na istok smješta raj, a na zapad pakao.

⁴⁸ Put je u srednjem vijeku, kao poprište kretanja, ujedno i negacija mjesta »kao svojevrsna faza beskućništva i 'bivanjem strancem' u prostorima kojima se prolazi ili u koje se dolazi« (Dürriegl 2006, str. 291). Put ujedno označuje potragu za »obecanom« zemljom Božjega blagostanja, koja u dubljij simbolizaciji može označivati i stanje duha.

⁴⁹ »Svet je u svesti srednjovjekovnog čovjeka potčinjen jednoj prostornoj shemi koja sve obuhvata, koja se ne može deliti i koja na neki način skraćuje sva rastojanja, u kojoj nema individualnih tačaka posmatranja ovog ili onog objekta, već postoji neko nadzemaljsko njegovo shvatanje, religiozno uzdizanje iznad stvarnosti koje dopušta da se stvarnost vidi ne samo u ogromnom opsegu nego i u jakom umanjenju.« (Lihačov 1972, str. 410)

⁵⁰ U *Dundulovoj viziji* Lucifer kao »zali vraždenik« je »svezan po vsěh njega uděh želěznimi verugami i midenimi ognjenimi goručimi vele tlstimi« (Hrv. knjiž. srednj. vijeka, str. 212).

⁵¹ U *Varubovoj viziji* na paklenom »polu prevělikom« grešnici su u životinjskome obličju »i biše skrbb mnoga i tuga ljuděm' tem'« (230r–230v, prema: Hercigonja 1965). Sambunjak se vrlo znakovito i poticajno zapitao: »[...] zanima nas je li možda u hrvatskim tekstovima o turskom zulumu sadržaj zapravo eshatološkoga karaktera, priča li se u tim tekstovima ustvari apokalipsa, opisuje li se pakleni 'krajolik' i događanje [...]« (*Tkonski zbornik* 2001, str. 30–32). U apokrifnoj Apokalipsi iz *Tkonskoga zbornika* nalazimo odlomak koji izrazno (s anaforičnim »kadi« i »i tada«) i sadržajno podsjeća na slike iz Martinčeva zapisa: »[...] kadi e(stb) krič i žalost, a veseliē nikoli ne čuet, plač i ridanie i krič mnogi vapiūčih v paklenih mukah i va tmah preispodnih [...]« (38v, 8–12), »i tada pognani budu grešnici, kako i skot po polu, va tmu kromešnuū kadi nih bude bes konca [...]« (39r, 13–15).

je prikazano suprotstavljanjem crkvi i oltara kao konvencionalnih rajskih prebivališta, koji nestaju u ognju, i paklenih sajmišta koja nastaju i na kojima se trguje ljudima.

Ptičju perspektivu autor napušta fokusiranjem na događaje oko Modruša te na Krbavskom polju (i tu je zaplet označen dolaskom vojske na određeni prostor). Približavanje događajima iskazuje imenovanjem pojedinih sudionika. Ni u tome dijelu ne napušta simbolizaciju, pa kao što uz ranije nabrajane toponime naglašuje i simboličnu ukupnost prostora tako i »veliko krbavsko polje« metaforično parafrazira »pučinom polja« (>v plčině pola«): usjevi, trava i čete pješaka su valovi. Tom se metaforom naglašuje dinamika bitke te se neizravno upućuje na stravične događaje o kojima su svjedočili preživjeli i koji su u povijesnim spisima iz onoga vremena prikazani prilično naturalistično.⁵² Ogrnuti metaforom, ti su događaji kod Martinca uzdignuti na razinu simbola pakla: »pučinom« se evocira vodeni element kao stanište demonskoga.

22

Apstrahiranjem i shematizacijom prostora autor se udaljuje od ljetopisne kartografije. Dvije su cjeline *Zapisa* osim istovremenošću književnoga i povijesnog zbivanja povezane i jedinstvenim osjetom mjesta. Osjet mjesta autor izražava već pri predstavljanju: »martinacъ popъ plemenemъ lapčaninъ«; mjesto podrijetla dodatno ga vezuje uz dramatične događaje iz bliskoga susjedstva toga mjesta: »na poli veliemъ kr'bav'skom« (Lapac – Udbina). Osobitu spregu prostora i emocija odražava Martinčeva stvaralačka »omr's'na« koja je personifikacija i citatna sintagma: »stra<na>hъ«, kao »strah krajeva«.⁵³ Spoj emocija i predmetnoga djelovanja (na krajolik) izražen je metaforom »v tuzě usilieh«. Nasilje izaziva tugu kod autora kao i kod izravno pogođenih, što je jedan od načina izjednačivanja autorova prostora i vremena s prostorom i vremenom turskih osvajanja hrvatskih krajeva. Iz osjećaja zabrinutosti za rodni kraj prisutan je i osjećaj pripadnosti široj zajednici, pa se izraz »vъ stranah sihъ« podjednako odnosi na mjesta iz prve (Grobnik i Novi) kao i na mjesta iz druge cjeline (Modruš i Krbava) te općenito na sve hrvatske krajeve

⁵² Informator Hasišteinskoga uspoređuje tijela mrtvih na bojištu s pokošenim snopovima po kojima se gazi: »A ze gest byl na bogissti a ze widiel te zbitaa tiela nebozatka, a ze skuora [!] za mili z delij lezeli a dobreze ssirocze, yako snopowee hustie, ze by s gednoho tiela na druhee kraczel, a ze gim temierz wssem hlawy stinali a nosy gim vrzezali a ty ze s sebu nesli precz pro lehkost, neb gim gich czyesarz od kazde hlawy dawa zlattay, kterauz przinesau.« (Šišić 1937, str. 124)

⁵³ »Osım toga, nakon gubitka samostalnosti pojam straha postat će višestoljetna apozicija uz subjekt hrvatska teritorijalnost. Ta će se riječ iz fonda riječi sličnih asocijacija vrlo često pojavljivati u razdobljima nakon srednjega vijeka.« (Mrdeža Antonina 2004, str. 154)

koji uslijed pogodnosti turskim navalama osjećaju izrazito zajedništvo. To zajedništvo Martinac, nakon nabrojanih toponima, izražava etnonimom: »i obuëm’ši vsu grčiju i bulgariju bos’nu i rabaniju nalegoše na ězikъ hrvatski«. Hrvatska je zemlja zbog osjeta mjesta poistovječena s narodom koji na njoj obitava (u starohrvatskome kao i u staroslavenskom riječ »jazik / jezik« u značenju »narod« sasvim je obična, a kasnije dolazi do sužavanja njezina značenja). Spomenuti etnonim ujedno označuje i promjenu mjesta motrišta: zapisivač koji promatra s visine postaje uključeni pripovjedač.⁵⁴ Sintagmu »ězikъ hrvatski« nešto kasnije objasnidbeno ponavlja u sintagmi »vse zemle hrvatske i slovin’ske«. ⁵⁵ Zbog osobite povezanosti vremena i prostora kao i zbog osobite suživljenosti s lociranim zbivanjima, sintagme koje uokviruju drugu cjelinu *Zapisa* »v’ vrĕmena naša« (na početku) i »vъ stranahъ sihъ« (na kraju) istovrijedne su i sukladne: »ovi krajevi« su »naši« podjednako kao i »vremena«.

Likovi u *Zapisu* također su određeni osjetom mjesta, i to s obzirom na vjersku i nacionalnu pripadnost: »gospoda hrvat’ska i bani hrvatski« ujedno su i »krĕpci vitezi i boriteli slavni [...] vĕri radi hrĕstovi«, odnosno branitelji »ĉesti hrĕstbĕnske«, što dovodi do njihove shematizacije i pretvaranja u simbole. Tako su povezani s redovnicima o kojima se govori u prvoj cjelini, a koji su »ĉest’ni služiteli hrĕstovi zakonĕnoregulnici«, dakle i čuvari poretka uredenoga svijeta. Njihovi protivnici su »sinovi sluškinje«, Turci »ot iĉediĉ z’maila s(i)na agari rabine avraamale«, koje autor uspoređuje s drugim »neĉistivim« osvajačima (Goti i Tatari). Pridjev »neĉistivi« (koji objedinjuje značenja: »neĉisti« i »neĉastivi«)⁵⁶ označitelj je demonskoga pa su samim time oni koji se suprotstavljaju »neĉistivim« predstavnici dobra.

Povijesne su osobe u prvoj cjelini simbolični odreditelji vremena (papa Aleksandar VI., Maksimilijan kralj rimski, Laclav kralj češki i ugarski), a zatim i odreditelji osjeta mjesta (»naš gospodin knez Bernardin Frankopan« i njegovi sinovi te »naš gospodin i otac, gospodin biskup Kristofor Dubrovčanin« te »biskup modruški i krbavski«). Martinac tako već pri

⁵⁴ »Suvremenik zbivanja je pokazao vlastiti angažman izborom imenovanja, ali i vlastitu određenost u višepojmovnom imenovanju nacionalnog prostora.« (Isto, str. 155)

⁵⁵ »U uvjetima sporoga cirkuliranja osoba i rjeđih međusobnih kontakata, taj redosljed pojmova nije začudan, nego ga možemo držati gotovo vrijednosnim istoznačnicama.« (Isto, str. 152)

⁵⁶ U *Dundulovoj viziji* Lucifer je »zali i neĉistivi dĵaval« (Hrv. knj. sred. vijeka, str. 219), u *Ćudesima sv. Nikole* u »drivetu« »žijet neĉistivi duh« (Isto, str. 263), a u *Nikodemovu evandĵlju* »zemlja že neĉistivih padet« (Isto, str. 147–148).

uvodnome i konvencionalnome smještanju teksta u vremenski okvir povezuje mjesta događanja dviju cjelina. U nizu su navedeni: biskup Kristofor, kao duhovni poglavar krajeva iz prve cjeline i Martinčeva boravišta, te biskup modruški i krbavski, kao poglavar krajeva iz druge cjeline, koji su u neposrednu susjedstvu Martinčevih rodnih krajeva, a koji se pred najezdom Turaka sklonio upravo u Vinodol (mjesto za čiji se samostan izrađuje knjiga na koju zapis upućuje).⁵⁷ Ujedno se u dijalektičnu opreku stavljaju svjetovni vladari i crkveni poglavari, kao nagovještaj i tumač u *Zapisu* iskazane opreke crkvenoga i svjetovnog, duhovnoga i materijalnog, koja je u krajnjoj točki simbolizacije eshatološka opreka raja i pakla te kozmogonijska međuovisnost uređenoga svijeta i kaosa. Tome su sukladne i izrazne opreke: statičnost i dinamičnost, zapis i pripovijedanje, prostor i osjet mjesta. Dijalektičnu opreku crkvenoga i svjetovnog Martinac izrijeком naglašuje izrazom »v' duhovnom [smislu]«, kojim istovremeno odjeljuje i povezuje Frankopane kao svjetovne vladare i spomenute crkvene poglavare. I uz crkvene i uz svjetovne poglavare Martinac dodaje pridjevnik »naš« kao osobit izraz već spomenute pripadnosti vremenu i prostoru kao civilizacijskim i humanističkim kategorijama.⁵⁸

24

Osim istovremenosti zbivanja i jedinstvenim osjetom mjesta dvije su cjeline povezane i trima povijesnim osobama: te su biskup modruški i krbavski, pop Martinac i Bernardin Frankopan. Sklanjanje biskupa modruškoga i krbavskoga u Vinodol, poznato iz povijesnih vrela, u *Zapisu* je samo naznačeno uvodnim obraćanjem. S druge strane, preseljenje autora, popa Martinca iz Lapca u Grobnik, u *Zapisu* nije navedeno ni naznačeno pa ne znamo kad se ni zašto dogodilo te ga iščitavamo kao osjet mjesta. Objektivni pristup zapisivača (ljetopisca) iskazan je smjenom zapisa, izvješća i pripovijedanja te nedefiniranom kompozicijom, što sugerira labavost strukture i nepostojanje autora: kao da predmetna stvarnost govori sama za sebe. Autor se ipak ne zadovoljava samo ulogom objektivnoga zapisivača: povezivanjem predmetne stvarnosti s vlastitim emocijama on postaje subjektivni pripovjedač-tragičar, ali i književni lik i tema djela. Subjektivni pristup opisivanju prostora i vre-

⁵⁷ Plovan Petar Vidaković u glagoljskom je misalu ostavio zapis o dolasku izbjeglih kanonika i crkvenih poglavara, tako i biskupa modruškoga i krbavskog, u Vinodol nakon »rasapa« grada Modruše »koga Turci porobiše i popališe« (Šišić 1937, str. 120–121).

⁵⁸ »Prostorom se procjenjuje značaj onoga što se zbiva.« [...] »Prostor je specifični doživljaj večnosti. U isti mah je prikazivanje u prostoru davalo ruskoj historiji izvesnu pompeznost, monumentalnost. U tome se izražavalo, za srednji vek karakteristično, traženje veličanstvenog, monumentalnog i hermetičnog u predstavljanju stvari.« (Lihačov 1972, str. 405 i 333)

mena obilježen je navedenom simbolikom i metaforizacijom. Predmetna stvarnost zbog osjeta mjesta postaje simbol duševnoga stanja: strah i briga kako zbog povijesnih događaja tako i zbog izrade knjige, pa se gubitak nacionalnoga teritorija doživljava kao gubitak osobnoga prostora i uzrok tjeskobe. Gubitak prostora rezultira zatvorenošću u interijer i statičnošću prve cjeline, time i simboličnom i stvarnom usmjerenošću Bogu.

Bernardin Frankopan u prvoj je cjelini povijesna ličnost i simbolični odreditelj vremenskoga i prostornoga okvira s kojim se autor poistovjećuje (zajedništvo i nacionalnu prisnost iskazuje pridjevkom »naš«). Njemu autor preporuča zapis i knjigu pa se on, osim kao simbol prostora i vremena, pokazuje i kao simbol književnoga djelovanja. U drugoj je cjelini »knez« Bernardin i povijesna ličnost i lik u priči. Izrazno i grafetički istaknuto je kako je samo on uspio izbjeći smrt i zarobljavanje: uspio se izvući »otb srědi boč« s nekolicinom svojih ljudi. On i njegova tri sina ulijevaju pouzdanje u očuvanje kršćanskih vrijednosti kao i u održanje uređenosti svijeta. Kršćanska vojska, koju čine Kristovi ratnici, tako ne doživljava konačan poraz, a Bernardin Frankopan, kao jedan od njezinih predvodnika koji se izvukao iz paklene bitke, osim što je poistovjećen s narodom i književnim djelovanjem, simbolično označuje i samoga Krista.⁵⁹

Književni rad, kojega je Bernardin pokrovitelj,⁶⁰ s religioznim ishodištem, Biblijom, posredstvom Božje Riječi u predmetnome je jedinstvu s Bogom, pa se zapisivanje »v knjigah životnih« ukazuje kao zaglavni kamen održanja vjere i poretka. Spomenička funkcija Martinčeva zapisa ogleda se podjednako u svjedočanstvu o određenim povijesnim zbivanjima i u svjedočanstvu o književnom radu kao utočištu i »branu«, a koje je svjedočanstvo iskazano citatnošću, konvencionalnom organizacijom teksta i simbolikom.

⁵⁹ Iako je riječ o 15. stoljeću, u romaničkoj se maniri poistovjećuju svjetovni vladari sa svetim osobama (v. Assunto 1975. i Kolumbić 2000). U tome kontekstu možemo shvatiti i uvodno povezivanje svjetovne i crkvene vlasti.

⁶⁰ Tako se vraćamo na spomeničku funkciju i usporedbu s *Bašćanskom pločom*. »[...] Zvonimir se svojim darivanjem pojavljuje kao zaštitnik onoga obrazovanoga sloja koji promiče romanički stil [benediktinci, op. a.] [...]« (Kolumbić 2000, str. 208). »Objašnjenje kako su hrvatski benediktinci dobili na poklon dio teritorija još u vrijeme kralja Zvonimira upućuje i na jedan drugi odnos prema Zvonimirovu vremenu, koji će se iskristalizirati mnogo zornije dosta poslije: Zvonimirovo je vrijeme već dio legende, vrijeme blaženstva i darivanja o kojemu se mnogo opširnije govori u *Ljetopisu popa Dukljanina* [...]« (Mrdeža Antonina 2004, str. 153–154)

LITERATURA

- Assunto, Rosario: *Teorija o lepom u srednjem veku*, prev. Gligorije Ernjaković, Književna misao, Beograd 1975.
- Bogišić, Rafo: *Krbavska katastrofa 1493. i radanje brvatske proze*, »Forum«, 7–9 (1993), str. 407–413.
- Bratulić, Josip: *Jedanaest stoljeća brvatske književnosti*, »Kritika«, 12–13 (1970), str. 452–470.
- Drugi novljanski brevijar*, prir. Anica Nazor i Marija Pantelić, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«, Zagreb 1977.
- Dürriegl, Marija-Ana: *Putovanje kao zaplet dvaju brvatskoglagoljskih pripovjednih tekstova*, »Umjetnost riječi«, 4 (2006), str. 287–304.
- Hercigonja, Eduard: »*Videnje Varuhovo*« u *Petrisovu zborniku iz 1468. godine*, »Zbornik za filologiju i lingvistiku«, 7 (1965), Novi Sad, str. 63–93.
- Hercigonja, Eduard: »*Liber Juditb*« i *Martinčev zapis* »*Suprotiv Turkom*« iz *Novljanskog II brevijara*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, 12 (1971), str. 69–73.
- Houston, James M.: *The Concepts of 'Place' and 'Land' in the Judaeo-Christian Tradition*. U: David Ley and Marwyn S. Samuels (ur.): *Humanistic Geography*, Maaroufa Press, Chicago 1978, str. 224–237.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka*, PSHK, knj.1, prir. Vjekoslav Štefanić i sur., Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1969.
- Hrvatski latinisti I*, PSHK, knj. 2, prir. Veljko Gortan i Vladimir Vratović, Zora–Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- Kolumbić, Nikica: *Jedna brvatska srednjovjekovna osmeračka* »*Molitva protiv Turaka*«, »Radovi Historijskog instituta JAZU u Zadru«, 9 (1962), str. 379–388.
- Kolumbić, Nikica: *Bašćanska ploča u kontekstu romaničkoga razdoblja*. U: Josip Žgaljić (ur.): *900 godina Bašćanske ploče*, radovi sa znanstvenoga skupa, Baška 2000, str. 201–209.
- Lihačov, D. S.: *Poetika stare ruske književnosti*, prev. Dimitrije Bogdanović, Srpska književna zadruga, Beograd 1972.
- Mrdeža Antonina, Divna: *Nacionalni prostor u djelima starih brvatskih pisaca*. U: D.M.A.: *Čitjuć i mnijuć*, Erasmus naklada, Zagreb 2004, str. 151–167.
- Oraić Tolić, Dubravka: *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1990.
- Samuels, Marwyn S.: *Existentialism and Human Geography*. U: David Ley and Marwyn S. Samuels (ur.): *Humanistic Geography*, Maaroufa Press, Chicago 1978, str. 22–40.
- Stamać, Ante: »*Bašćanska ploča*« kao književno djelo, »Croatica«, 26/27/28 (1987) XVIII, str. 543–553.
- Šišić, Ferdo: *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)*, »Starine«, knj. XXXVIII (1937), str. 1–180.
- Tkonski zbornik: brvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*, transliterirao i popratne tekstove napisao Slavomir Sambunjak, Općina, Tkon 2001.
- Žagar, Mateo: *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1997.

S u m m a r y

ZAPIS POPA MARTINCA AS A DOCUMENT OF LITERARY ACTIVITY

Reverend Martinac, Croatian Glagolitic author, described the tragic defeat of Croats in the 1493 Krbava battle against the Turks in the 1495 Second Novljanski Breviary (completed in the course of 11 years). In regard to its textual structure *Zapis popa Martinca* is compared to *The Baska Table*. In regard to the poetic devices and intertextuality it is compared to the biblical book of Judith from the breviary to which it refers (*Drugi novljanski*). It is also compared to other works with Turkish themes of the period with regard to the content. The aim of the analysis is to stress the text's importance as a cultural monument as it is revealed in its temporal and spatial contextualisation. The analysis of the symbols and metaphors affirms *Zapis* as an authorial text composed to celebrate literary activity as a sanctuary and a «bran» against the frightening historical events.

